

IV. A HONFOGLALÁS.

I. Az igriczek meséi s a Névtelen Jegyző. Háború Mén-Marót ellen. Bellarad fekvése. Helyrajzi nehézségek. Velek vezér honfoglalása. Zaránd megalakulása. II. Az avargyűrűk szerepe a honfoglalásban. Háború Glád ellen. A bolgár-magyar elem egybeolvadása. A Kund-kapitányság meséje. Ósmagyar nevek. A székely-telepítés. Ajtony és nemzetsége.

I.

A honfoglalás történetének részleteit csak homályos tudósításokból ismerjük. A Névtelen Jegyző bő leírása a legjobb esetben is kétszáz év előtti eseményeket beszél el s aligha más, mint a hegedősök és igriczek verseinek, a parasztok csalfa meséinek átírása.

Igriczek, hegedősök laktak a mai Aradvármegye éjszaki részén, a Fekete-Körösbe ömlő Töz vidékén is. *Igriczverse* (Igrechwerse) nevű földet hallunk említeni még 1429-ben is azon a tájon¹⁾, merre felé *Öcsőb* és *Velek* hadai végső küzdelemre készültek *Mén-Marót* ellen; s a hol azután, Zaránd vidékén, telepedett le a hódító Velek. Az igriczek a már keresztény korban a közel zarándi vár udvarnokai lehettek, nem-messzire *Marót*-tól (a mai Morodától) s *Elektől* sem távol. Valószínűtlen-e, hogy a *Névtelen Jegyző* korában, ha a legkésőbbi időre, a XIII. század második felére tesszük is azt, a környék hatalmas urai előtt el-elénekelték régi dalaikat régi diadalokról? S ha az ősnévű helységekhez ott, a maguk körében kerestek heros eponymost?

Kazárország éjszaki részét, körülbelül az éjsz. szélesség 47°30'-éig (a Berettyó jobboldalán) már az első támadással elfoglalta volt *Szabolcs*, *Tas* és *Tökhöröm*. Érdekes, hogy foglalásuk legdélekeletibb határa körülbelül azon hely, hol az Almás vize a Nagy-Szamosba torkollik²⁾, vagyis a hol délfelé Kis-Sebesig a Szamos és a Sebes-Körös völgye közt a limes dacicus kezdődik. Ezt a limest további hódításaikban is feltűnő figyelemben részesítik a magyarok.

A második hadjárat (903. táján) nem a tizsamelléki Szabolcsról,

¹⁾ Orsz. levéltár, Dl. 12086. — ²⁾ Torma meghatározása szerint. L. »A limes dacicus felső része« cz. értekezéséhez (Budapest, 1880.) adott térképét.

mint a korábbi hadműködés alapjáról, hanem magáról a Csepel-szigetről indúlt ki.

Körülbelül a soroksár-kecskemét-csongrádi út irányában haladtak Szentes felé a böldi révig; onnan, hatalmas és szinte érthetetlen kerülővel éjszakketletnek (egy darabon a Kőrógy vize mellett) Szarvasig, hol a Hármaskörösön átköltözvén, a Sebes-Körös egyik mellékvízénél, a Tekerő-érnél, ott szálltak táborba, hol az Ördögárcának nyomai maig is láthatók. Valószínűleg ez árok mentét követve jutottak el a Józsás- (Jouxas) patakig, hol táborba szállottak.

S itt fogas kérdés előtt állunk.

Ha valóban a mai Aradmegyében volt e Józsás-folyó¹⁾ s egy azzal, a melyik Gurahoncz átellenében ömlik a Fejér-Körösbe, oly jó geographus, mint a Névtelen Jegyző, hogyan nem említi a Sebes- és Fekete-Köröst, a melyen át s a Fejér-Köröst, a meddig el kell vala jutniok a hódítóknak? S ha Kőrógy, Tekerőér, Józsás féle ereket és patakokat felsorol, miért nem emlékeznék a Körösök rendszeréhez tartozó s újtjukba eső Külesér, Gyepes és Töz folyókról, melyek még nagyobbak is amazoknál?

E fontos helynevek elhallgatását bajosabb megérteni, mint belenyúgodni abba, hogy a Bihar, vagy Bellarad várig még útban levő egyetlen folyó, a Jouxás, vagy talán Józsás, inkább a Nagyváradnál kiszakadó s a Berettyó-Újfalu átellenében a Berettyóba ömlő Kis-Körösnek feledésbe ment régi neve. Onnan, két napi pihenés után, harmadnap csakugyan vígan kezdhették ostromolni a közel Bihar várát²⁾. A Tekerő-ér, majd a Sebes-Körös mellett egyenesen ide vezetett az újtjuk.

Azonban tegyük fel, hogy a honfoglalók Szeghalom-Csökmő tájától Gesztig az Ördögárcát, Szalonta vidékétől pedig a limes dacicust követve, annak Kislakon, Árkoson és Boros-Sebesen át maig is látható vonala mentén³⁾ valóban eljutottak oda, hol e limes végződni látszik, t. i. a Józsáspatak torkolatáig, a mai Aradmegyébe. Onnan valjon csakugyan vígan lovagolhattak-e Bihar vára felé, mint a krónikás mondja⁴⁾ Hiszen a Józsás fölfelé nem is vezet út Biharba⁵⁾. Arad és Bihar közt az egyetlen

¹⁾ Szabó K. Béla kir. névt. jegyz. 74. l. és Magyar Vezérek kora, 100. l. — ²⁾ Utal erre *Podhradczky* is: Béla király névt. jegyzőjének idejekora és hitelessége, 362. l. — ³⁾ Szabó szerint (Vezérek kora, 100. l.) »a bihari s aradi erdős vidéken, az úgynevezett Erdőháton.« Előadását követi *Kápolnai* István is (Honvéd, 1868. — 163. l.) — ⁴⁾ Névt. Jegyző, 51. fej. — ⁵⁾ *Kápolnai* (id. h.) feltűnő ügyes fogásnak tartja, hogy a magyar sereg Mén-Marót egész országát a Körös balpartján megkerülte s ezáltal — a védelem több vonalának megvívását kikerülve — egyszerre a védelem szívébe tört. Azonban csak a Jouxás név említése jogosít azon föltevésre, hogy a magyarok átkeltek a Körös balpartjára; Józsást pedig — legrégebb okleveles említésekor, 1553-ban, 1561-ben és 1574-ben is — Józsásnak és nem Jouxásnak találjuk írva, Bihar ellenben csak a XIII. századbeli s így Jegyzőnkkel közel egykorú Várad Regestrum is 81-szer írja így és csak egyszer Bellaradnak; ez tehát oly ösmert hely volt akkor is, hogy nem lehet kétség, mit értett alatta a Jegyző.

járható út e szakaszon az, mely Jószástól kissé odább keleten a Fejér-Körösbe Csúcs vidékén ömlő Strumtura-patakon fölfelé Kristyóron át Kerpenyétnél ér a Fekete-Körös völgyébe s elválasztja a Moma-Kodrut a Bihar-hegységtől. Kerpenyétnél leereszkedve azután elég könnyen elérheték Bélavárát, melyet a Névtelen Jegyző Bellarad, vagy Bihar várával szokás egynek venni.

Ez a vár nem is a Fekete-Körösön, hanem annak csak egyik jelentéken mellékvölgyén, a Kodruból jövő fenesi patakon uralkodott s úgy el van dugva, hogy valóban bámúlhatunk őseink gyorsaságán és tájékozottságán, ha egy nap alatt (harmadnap) már reáakadtak. S még jobban bámúlhatunk azon, hogy mellé *vigan* tették meg ez útát, mely egy Hannibálnak is becsületére vált volna; mert hiszen az aradmegyei Jószás és a biharmegyei Bélavár közt levő hegység a szó legszorosabb értelmében vett karsztvidék, melyen igen tanulságos kirándulást tehet egy turista, vagy egy szaktudós, de szinte legyőzhetetlen akadály lovas katonaság számára. Nem is szerepel az a hadtörténelem más egyetlen korszakában sem.

Az sem utolsó bökkenő, hogy a Bélavár nevet csak az 1548. évi 12. törvénycikk használja először s hogy odáig következetesen Fenesnek nevezték¹⁾. Castrum Fenes a neve már 1290-ben is; honnan mondhatta volna tehát Bellaradnak, vagy Bélavárnak a legkésőbb a XIII. század végén élt Névtelen Jegyző? Azt, hogy Bélavár a váradi püspökök középkori kővára, inkább vadászkastélya volt²⁾, csak melleleg említtem. E 450 lépés kerületű kis várban bizony sohasem lakott Mén Marót és 300 felesége; és sohasem volt ez egy külön (kazar) fejedelemség székhelye.

S talán maga Bihar sem volt az. Idők folytán a morvaországi Wellehraddal tévesztették össze a krónikaírók³⁾. Ott uralkodott Marót, majd Szvatopluk a cseheken, morvákon és tótokon s az ő Wellehradját nevezték azután Belaradnak, Belaridnak, vagy Biharnak. Mennyire hibásan, az is bizonyítja, hogy hradnak a várat csak a felvidéki tótok nevezik; a várnak alföldi ősz szlovén neve grad⁴⁾. Ez érv lehet arra nézve is, hogy Bellaradot (Bjela hrad), ha első pillantásra oly meglepő is a hasonlat, ne azonosítsuk a mai Araddal⁵⁾, melyet a középkorban egyébként többnyire Orodnak írtak s melynek helyrajzi viszonyai semmiképen sem illenek a honfoglalás e részletéről adott leírásra⁶⁾.

1) *Bunyitay*, A váradi püspökség története, I. 105. és III. 454. — 2) Tervrajza, képe s leírása u. o. II. 310—14. És K. *Nagy* Sándor, Biharország, I. 246—254. — 3) *Pauler*, Anonymus külföldi vonatkozásai. Századok, 1883. — 110. l. — 4) *Földes* János *Lakatos* Ottó Arad Története cz. művében, I. 12. — 5) Mint ezt *Knauz* Nándor tette volt (Magy. Encyclopaedia, III. 667. h.) Pár hasábal alább — u. o. 675. — Már *Wenzel* figyelmeztetett ennek helytelenségére. — 6) *Nagy* Sámuel szerint (Észrevételek a magyaroknak táborozásáról bihari vezér Mén-Maróth ellen. 1824. Nemz. muz. MS. 241. Oct. Hung. 10—12. lap) a vezérek a bódi révnél keltek át s a Csongrádmegyében Szegvártól délre a szentgyörgyi pusztán a Kurcza vizébe szakadó Kórógy érnél szálltak meg először. »Itt a székelyekkel

Nem egy példa mutatja, hogy a helytörténetek elcserélődnek; ez eset maga azonban még legfeljebb csak azt bizonyítja, hogy zavar van a honfoglalás eme részének elbeszélésében; s nem azt, hogy a hely- és személyneven kívül a többi teljesen eldobni való.

Őseink valóban nem kerültek harcz nélkül a Körösvidék birtokába; s az is valószínű, hogy a döntő harcz valahol a mostani bihari földvár közelében ment végbe. Magát a várat, a krónika szerint, csak kemény ostrom után vehették be.

Feltűnő, hogy valamint útrakelésök idején a kazar király javasolja volt szövetségeseinek, a magyaroknak, a fejedelem választását, — úgy e haza földén is a kazar népség meseszerű vezérének leányát fogadja el fia nejeül Árpád. Ez, ha költemény, nagyon is logikus költemény. Azt a körülményt szintén érdemes volna megfontolni, hogy kazarokat ugyan egyedül a Névtelen említ hazánkban; de a középeurópai szerzetes és más írók, kiknek előadásai nyomán egyben-másban indúlt, egész Európában nem ismerik az ural-altájaiaknak «politikai tekintetben legfontosabb» eme népét. Másrészt bajos volna azt állítani, hogy egy magyar király jegyzője épen a királyok nemzedékrendében követne el oly durva botlást, hogy — ha már bizonyosat mondani nem tud — nem külföldi hatalmas, hanem egy belföldi kisebb nép legyőzött fejedelmének leányát írja Zsolt nejeül.

»Öcsőb és Velek, valamint az egész sereg, uruk parancsának engedve, Mén-Marót leányát — lakodalmat tartva — átvevék s a lakosok túszerzők vett fiait magukkal vivék és magát Mén-Marótot Bihar várában hagyák.« . . . »Akkor a vezér Veszprém várát Öcsőbnek, Szalók atyjának adá nagy hű szolgálataiért minden tartozandóságaival, — Veleknek pedig a zarándi ispánságot adá s így a többi nemeseknek is tisztségeket és helységeket ajándékoza!.«

A krónika szerint tehát a bihari vezér országa az Árpáddal való szerződés után csak a Berettyó, az Ördögárka, Fekete-Körös és a későbbi erdélyi határ közt levő területre, más szóval a Sebes- és Fekete-Körös felső- és középfolyásának vidékére szorítkozott. Legkésőbb vesztette el a Fekete-Körös és a Maros közt levő szép vidéket, a mai Aradmegyét. Ennek éjszaki részét, vagyis a Fejér-Körös mindkét partvidékét csaknem a totalitig, tehát a későbbi Zarándmegyét nem kapta ugyan adományúl Velek,

egyesülve, jöttek a Maros- és Fejér-Körös közt, míg a mai Aradvármegyében a borosjenői hegyek körül Csermő (Cerumo) nevű cameralis helység eránt a Fejér-Körösön átalúsztatnak; onnét ellovagolván, a Tekerő vize mellett táborba szállottak. Ez a Tekerő vize a Fekete-Körös, úgy, hogy a béli hegyeket jobbra hagyván, legtermészetesebb útjok Tenkének vezetett; a Tekerő nevet Tenke nevében-e, vagy a Fekete-Körösben találok meg, mindegy (?). A Jóúsás folyót (12. l.) a Sebes-Körösrel azonosítja. Bihar várát a mai Biharnak veszi s alaprajzát is mellékli. Azt hiszi azonban, hogy innen Belevár felé, az Igfon erdejéhez fordultak s hogy voltaképp csakugyan a mai Bélavárat ostromolták meg. (13—14. l.)

1) Névt. jegyző, 52. fej.

mert ez csak a krónikaíró anachronismusa¹⁾); hanem megszállotta azt, mint első foglaló, a maga és nemzetsége számára. Benne volt-e ez az Árpád és Marót közt kötött egyezségben, vagy talán külön hadikalandon szerzett rá jogot Velek, adatok híjján meddő feladat volna feszegetni. Annyi áll, hogy Bíborban született Konstantin császár szerént is²⁾ magyarok szállották meg a IX. század végén a Tisza, Körös, Maros, Temes és Tutez (Töz?) vidékét³⁾; s a Körös, Töz és Maros vidékén Elek, (Kis- és Boros) Jenő, a két Bököny, Otlaka (Otról), Zaránd, Simánd, Gyorok, Nyék, Megyer, Bulcs, Arad, Karancs, Kaza, Lőkősháza (Lőkösről), Gyarmat stb. igen régi helységek, melyek mint nemzetség- és személynevek is szerepelnek a krónikákban és az oklevelekben.

Jobbadán oly helyek, melyek az úgynevezett római sánczok irányában esnek. Így különösen maga Zaránd is, melynek földvére a Csigernek a Fejér-Körösbe való ömlésénél feküdhett. Az őt metsző római sáncz némi kanyarúlattal Kubint, Dentát, Temesvárt, Világost, Ágyát s a Töz torkolatát kötötte össze s nyomait helyenként most is láthatni. Tőle keletre és nyugatra 15—20 km. távolságban megy a másik két sánczolat, melyek délen a Marosra, éjszakon a Fekete-Körösre támaszkodva, egy körülbelül 1800 □ km.-nyi síkságot védelemre teljesen alkalmassá tettek; s annyival inkább, mert ennek éjszaki részét számos folyó öntözte. Valóban kedvező hely egy egész nemzetség letelepedésére. Vizenyős síkság, hol méneseit, gulyáit nyugodtan legeltethette és kedve szerént halászgathatott a magyarság; védelmezhetette magát a nélkül, hogy falak mögé kellett volna szorítkoznia. Őserdők váltakoztak gazdag legelőkkel; a két Körös közép, valamint a megye délnyugati részén csak néhol nyíltak tisztások, hol az egyes ágak sátorfalvai megalakúlhattak. Ez erdős vidékeken a halmok uralkodtak. A vezérek korára emlékeztet a Csörsz-, Kádár- és Lehel-halom neve⁴⁾. A halmok egész tömege emelkedik Sikló és Szent-Márton vidékén s az egész mai Aradmegyében 110-re teszik a számukat. E nagy tömeg jobbadán a most említett 1800 □ kilométernyi területen van összezsúfolva. Lehetetlen, hogy ne számolt volna velök a honvédelem.

A nemzetségek és ágak fegyverfogható férfiai személyesen teljesítették a honvédelem kötelességét⁵⁾ s egészen Szent-István koráig a vár körül

1) A Névtelen csak Borsod- (31. fej.) és Zarándmegye vagy ispánság elajándékozásáról szól s Árpád idejéből más comitatust nem említ. De ő maga sem mondja, hogy ezt a megyét Árpád készen találta, vagy maga állította volna föl. S helyesen veti föl *Torma* József (A zónoki grófságról. Történelmi Tár, 1887. — 348. l.) azt a kérdést, hogy Árpád csak Borsod- és Zarándmegyét találta volna készen, vagy csak ezeket szervezte volna? Bizonyos, hogy Velek azon részen telepedett le, hol a Névtelen Jegyző idejében Zarándmegye feküdt és hogy a Névtelen csak a maga korabeli beosztás szerént beszélt. — 2) De administrando imperio, 40. fej. — 3) Pauler (Századok, 1877. — 383. l.) a rejtélyes Thutez alatt a Marossal egyesült Tiszát érti, melyet így a császár másképp is nevezne. — 4) *Ferney*, Keleti utazás, II. 91. — 5) *Botka* a Századokban, 1870. — 501.

levő szállások széleskörű önkormányzati joggal voltak a magyar nemzeti confederatio tagjai. A benntalált lakosokat vagy a földvárak szolgálatára s a körülöttük levő földek művelésére kényszerítették, vagy szabad tanyázást engedtek nekik a hegyek közt, hová a lovas nép nem-igen kívánczolt.

A behódolt nép egy része csakhamar beolvadt a magyarságba; s magának Marótnak férfirokonai még századok múlva is nagybirtokosok voltak Bihar vára közelében¹⁾.

II.

Akkor már, midőn a zarándi részek a magyarok kezére kerültek, két év óta övék volt a Maros baloldalán a Tiszáig, Dunáig s Erdélyig terjedő tartomány. (A középkorban a mai Krassó-Szörény- és Temesvármegye éjszaki része, tehát közvetlenül a Maros balpartján elterjedő vidék Aradvármegyéhez tartozott; és pedig körülbelül a mostani újaradi, vingai és lippai járás.) «Azon földet pedig, mely a Maros vizétől Orsova váráig vagydon, bizonyos Glád vezér foglalta el, ki Viddin várából a kúnok segítségével kijött»²⁾. Bolgárok és kúnok barangoltak tehát e tájon. Ha nem szabad is szó szerént vennünk a krónikás tudósítását s a bolgárok és kúnok alatt, kik az ő korában csakugyan éltek ottan, egyszerűen uralaltájakat kell értenünk, lehetetlen, hogy azonnal az avarokra ne gondoljunk³⁾. Az avarok sánczgyűrűi itt, a Maros jobb és balpartján, mint tudjuk, csaknem egyenlő, 22—23 kilométernyi távolságban, Aradban Szent-Anna, Temesben Zsadány határában az Ördögárok és a legnyugatibb római sáncz közt elég épen fennmaradtak. Nincs róla írásba foglalt emlékezés, de több, mint valószínű, hogy mindkét sáncz szerepet játszott a honfoglalás történetében. A magyar-középkorban Zarándmegye délfelé nem terjedt a szentannai s Aradmegye, szintén délen, a zsadányi földváron túl.

S a Glád ellen intézett első támadás csakugyan e tájt érte. Szoárd, Kadocsa és Vajta (vajda?), Árpád által küldetve, Magyar-Kanizsánál kelt át a Tiszán, azután a Csesztöreg, vagyis a Marosból Arad táján kiszakadó Aranka mellett ütött tábor⁴⁾, onnan pedig (körülbelül a szabadka-temesvári

¹⁾ Nagy Gábor (Tud. Gyűjt. 1836. V. 25—31. l.) azt bizonyítja, hogy Biharvármegyében — 1261. óta oklevelek szerint is — még pedig Bihar városához közel sok századig fennállott a Marót-nemzetség; a mi a Névtelen Jegyző hitelességének bizonyosága. S ezt az is mutatja (?), hogy e nemzetségben kedvelt név az Álmos és a Marót. Zsigmond híres hadvezére, Maróthy János, nem a Marót- és Álmosdi-Csire-nemzetségből származott. — (29. l.) — ²⁾ Névtelen Jegyző, 11. fej. — ³⁾ A szentannai avargyűrűről l. cikkemet, Archaeol. Értesítő, 1882. s a Kölcsény-egyesület évkönyve, I. 185—194. l. — A zsadányi avartelepről Pék József, Tört. és Rég. Értesítő, 1877. — 49—59. l. V. ö. ugyanott (1875.) Miletz cikkét, a 12—13. l. s Pontellyét (Római vagy avar emlékek-e a délmagyarországi párhuzamos másáncz-vonalak?) u. o. 1886., 181—209. l. — ⁴⁾ Az Aranka régi neve Harangod; ebből lett az Aranka-név. Csak hozzátvetve mondhatjuk, hogy valaha Csesztöregnek is hítták.

útirányt követve) a begei részekre szállt. «És ott — úgymond a krónikás¹⁾ — két hétig maradának, míg azon haza minden lakosait a Marostól a Temes vizéig meg nem hódították és azok fiait túszokul nem vették.» Valószínű, hogy az egyik csapat a Csesztöreg mentén Arad tájékán érte el a Marost, mely mellett a rómaiak útját még elég ép állapotban találhatták; s ez úton Bulcsig nyomúlhattak, hol a rómaiak idejében is castrum állott. Ettől keletre már szűk a Maros völgye, tovább tehát alig érdekelte őket a táj. Bulcs még a honfoglalás idejében nyerhette magyar nevét; szent Mártonról címzett apátságának korát egészen szent Istvánig viszik vissza²⁾. Az a körülmény, hogy a rómaiak castrumát a középkorban épen egy magyar vezérről nevezték el, valószínűvé teszi, hogy foglalásaikban, mint rendszeren, most is a folyók völgyén fölfelé haladva hódítottak.

A Bege mellől — talán egy másik csapat — éjszak felé haladva, első sorban a zsadányi avarsánczot vívta meg, melyet egy ismertetője³⁾ Európa legnagyobbszerű középkori erőművének nevez. Annyi bizonyos, hogy hasonló nagy arányú földvárakra sehol sem akadunk a Bege és a Maros közt; s mivel a krónikaíró hódításról beszél, kétségtelenül épen itt kellett folynia valamilyen küzdelemnek.

Maga *Glád* «nagy lovas és gyalog sereggel, a kúnok, bolgárok és oláhok (szlávok) segítségével» a Temes mögött szolgáltatott csatát, melyet azonban tökéletesen elvesztett⁴⁾. E döntő csata s néhány kisebb helyvédelem után az egész tartomány a magyarok birtokába jutott. Glád hűséget fogadott s mint alárendelt főnök működött azontúl a Maros, Tisza, Duna között, hol Torontál-, Temes-, Krassó-Szörény- és Aradmegyében több helynév őrzi emlékét, míg ily helynevekre az ország egy más részében sem találunk⁵⁾. Csupán a mai Torontál nyugati részén, Tarasnál telepedtek le tömegesebben a Vajta által vezetett magyarok. Gládot nem fogadták volna el alattvalóul a honfoglalók, ha nem rokon törzsből származik; mert hiszen minden ponton diadalt arattak, a másik két vezér (Szoárd és Kadocsa) még a Balkán-félszigetre is benyomult, — Glád erejétől tehát nem tartottak többé. Csak úgy érthetjük a dolgot, hogy az avar és más

¹⁾ Névt. Jegyző, 44. fejt. Horváth szerint (Magyarok tört. I. 54.) a Temesig nem találtak ellenállásra; de a Névtelen *hódítást* említ. — ²⁾ Monographiája a Tört. Adattárban (1872., 339. és 371. l.) — ³⁾ *Pontelly*. Tört. Értesítő, 1886. — 197 l. — ⁴⁾ Névt. Jegyző, 44. fejt. — ⁵⁾ Glád, Galád és Gelid változatban. Az utóbbi kettő a névnek magyaros ejtése. A Valea Gladu Aradban Tótváradtól éjszaknyugatra, Galád, mely 1551. szeptemberében a törökök kezeibe esett, Torontálban (l. Istvánffy Hist., 1662. évi kiadás, 300. l.), Geled, mely utóbb Gyelidre változott, 1471—1561. közt Arad és Györök közt, Gilád Temesben Csákvár vidékén, Gladna Krassó-Szörényben Facset táján feküdt. S talán idevezethetjük vissza a Kladova (régén különben Kalodvának ejtett s az 1332—7. évi pápai tizedjegyzékben Galodvának írt) arad-, déli-zaránd- és krassó-szörénymegyei helyneveket is, melyek — országszerte — csak itt fordulnak elő (legalább csupán itt említi őket a helynévtár).

rokon népek töredékeivel állama erejét, vitézei számát akarta növelni Árpád; azért kímélte Glád népének önkormányzatát.

A források nem szólnak róla, de nem valószínűtlen az a feltevés, hogy Gláddal olyanforma szerződést kötöttek a magyarok, mint kevéssel utóbb Maróttal; t. i. hogy csak életének tartamára maradt meg a temesi részek birtokában. Egy rokontörzs sarjával szemben elég nagy, de érthető engedmény. A magyarságnak szervezett hadereje sem lehetett arra elég, hogy Európa felét kétségbe ejtse harczy sikereivel, midőn itthon szabadulni vágyik tőle a meghódított nép. Ezzel csínyján kellett bánni; s bevárni az időt, míg önként beolvad a hódító népségbe, a mire rokon fajnál számítani lehetett. Mert hiszen azok a bolgárok, kik Glád előtt és alatt az avar és más népek fölött a Tisza, Duna, Maros közében vezérszerepet vittek, épen a szláv befolyás elől vonúlhattak ide a tulajdonképeni Bolgárországból; s annyira pogányok maradtak új hazájukban, hogy e részeken csak szent István király uralkodásának második felében kezdett terjedni a kereszténység.

Glád és Árpád halála után a Duna lett a magyar és bolgár uralom határvonala. A temesi részek uralaltáji és szláv származású lakosai — miként, nem tudjuk, de tényleg — közvetlen tagjai lettek a magyar államnak. Glád halála után nem tekinthetni többé tartományúl a temesi részt. Ezt talán már eleve Vajta vezér ivadékainak szánta Árpád s őt úgyszólván Glád hűségének ellenőrzése végétt telepítette le a Tisza balpartján. A történelmi nyomozás jelen állásában alig kételkedhetünk azon, hogy már a vezérek korában valamely magyar nemzetség szállta meg a Délvidéket; és pedig azon nemzetség, melyből *Ajtony* (Ochtum) származott. A Névtelen Jegyzőnek azt az állítását, hogy ő Gládnak ivadéka volt, nyugodt lelkiösmerettel elvethetjük¹⁾; mert az adatok — igaz, igen gyér adatok — összevetéséből kiviláglik, hogy ő magyar nemzetségfő volt²⁾. Nem foghatjuk reá, hogy épen Vajta családjából származott volna; pedig az volt mindenestre a legtermészetesebb, ha a bolgár önkormányzat megszűntével épen a bolgárok megverője, vagy annak valamely utóda vette át a kormányt, annyival inkább, mert szűkre szabott szállását különben is azon területen kapta.

Egyébiránt van is annak nyoma, hogy a Délvidéket már a királyság megalapítása előtt magyar lakosság szállta meg.

Egy irodalmi hagyomány szerint a Temes és Maros közt levő területet, tehát a régi Aradmegye déli részét is, a hét vezér egyike, *Kund* kapta volna, kit elegendő sereggel láttak el a rend fenntartására. Az így leigázott földet *Kund-kapitányságnak* nevezték, mely nevezet azonban

1) *Florianus*, Hist. Hung. Fontes Dom. II. 258—302. I. Mivel azonban utóbb *Ajtony* is a görögöktől kért Viddinben segítséget s ott meg is keresztelkedett, legalább megmagyarázhatjuk a Névtelen tévedését. — 2) *Karácsonyi*, Sz. Gellért élete. 83—86

csakhamar elenyészett¹⁾. Középkori íróknál semmi nyoma sincs e kapitányságnak s az egész logikátlan tudósítás, körülbelül száz év előtt, megfoghatatlan módon csúszott be irodalmunkba, honnan alapos vizsgálódások most már érdeme szerint kiküszöbölték²⁾. Az egészet csak azért említettem föl, mert oly általánosan elterjedt vélemény az, hogy a róla való hallgatást sokan a történelmi előadás hézaga gyanánt vehetnék.

Ennél azonban hasonlíthatatlanul fontosabb Bíborban született Konstantin császárnak azon — már említett — adata, hogy a magyarság zöme a Temes, Thutez, Maros, Körös és Tisza közt lakik³⁾. S ezt ő a X. század közepén, a honfoglalás után mintegy ötven évvel írja. Ez ötven évnek első felében kellett tehát végbemennie a megszállásnak, ha már a század közepén Görögországban is magyarnak ösmerték azon területet. Ily értesítés, oly tekintélyes kortárstól, egymaga is megdöntheti azt a hitet, hogy Glád ivadéakai bolgár, avar, kún és szláv alattvalókkal külön tartományon uralkodtak ottan.

Ez a megszállás éjszak felé egészen a Zaránd-nemzetség földjéig terjeszkedett s így a középkorbeli értelemben vett Aradmegye teljesen csak Glád halála után került a magyar vezérek hatalma alá. Képzeltetlen is, hogy az Erdélylyel való hadi és kereskedelmi érintkezés egyik legfontosabb útvonalát, a Marost, őrizet nélkül hagyták volna. A sót Erdélyből ez úton kapta az alföldi magyarság, melyet ettől minden pillanatban meglehetett volna fosztani, ha «a Maros termő partinál» megbízhatatlan népség tanyáz. De magyarok tanyáztak ott. Még a XIV. században is oklevelek tanúskodnak arról, hogy a Maros jobb partján is, a mostani Arad- és Csanádmegyék határán, Pécska és Nagylak közt a Glád örökségébe lépő Ajtony- (Ohtun vagy Achton) nemzetségnek voltak jószágai⁴⁾. Ajtony (Achton) ugyanakkor mint helynév is szerepel⁵⁾. A Pécska vidékén, közvetlenül a Maros partján levő hatalmas sánczok egy része, mely határozottan a földvárak közé tartozik, még a vezérek korából való lehet⁶⁾.

A Maros aradmegyei szakaszának jobb és balpartján, főkép a síkon, de meg a völgy egy-egy kitérülésénél egymást érik a legmagyarabb hangzású helynevek, melyek még a XVI. század előtt s részben Árpád-kori oklevelekben fordulnak elő, és egészen a honfoglaló, még pogány magyarokra emlékeztetnek.

Törzs- és személynevek rejlenek pl. ezekben: Kupa, Szemlek, Bod (Bodpéterföldre), Benkefalva, Buda, Budafalva, Csála, Csenkeverme, Csenk-

¹⁾ Az erre vonatkozó irodalmat összeállította *Ortway* a Történelmi Értesítőben (1875. — 157—162. l.) — ²⁾ *Ortway*, A Kund-kapitányság. Tört. Értesítő, 1875. — 157—171. l. — ³⁾ Id. h. — ⁴⁾ 1318-ból Anjoukori okmánytár, II. 418.; 1352-ből u. o. V. 594. l. és orsz. levéltár, Dl. 4289. — ⁵⁾ Csanádban 1355-ben egy Achtonmonustor nevű helyet említnek. Dl. 4643. — ⁶⁾ Pogánykorbelinek mondja *Rómer* is. Muzeyumi jkönyv, XXV., 151., 674. sz. *Házy* Sándor pécskai urad. mérnök által készített térképe u. o.

örvénye, Itelaka, Gyelíd, Arad, Zádorlaka, Kaza, Gyerk, Gyorok vagy Gyarak, Gyirakszék, Mácsa, Mácsalaka, Mácsaszéke, Csaba, Cserne, Simánd (a Maros balpartján négy is), Zábrány (vagy Ábrány, törzsnév a székelyeknél), Bulcs, Gyulató, Gyulakápolnás. A pogányvallásra utal Ósvilághalma-teleke, Bálványos, Iltyó¹⁾. Az őseredeti halászatra sok név; a földerosítésre Árok, Földvár stb. S ha részletesen ismernők Aradmegye megszállásának történetét, bizonyosan megtalálnók a személy- és helynevek egy részének egymásra való vonatkozását.

A Vajta²⁾ és Ajtony-nemzetségnek s ágainak birtokai Csanádban és Aradban egyaránt a Maros mindkét partján terjedtek el; amannak éjszaki, emennek déli határa csak a törökök kiűzetése után lett e folyó. Már csak ezért is el kell vetnünk a csíki székely krónikának azt a meséjét, hogy szent István király megígértetvén, Gyulának leveretése után, Apor rabonbánnal a keresztség fölvetelét s a király iránt való hűséget, egyik fiát Sándort törzsével (?) Araddal együtt «áthelyezte a Szállás nevű patakhoz, mely nem messze volt a Zarán-törzs földéhez, csaknem Magyarország határán, az oláhok hegyénél.»

Ez az Arad, ugyanazon krónika szerint, Köröncsnek fia, Becsének unokája volt, ki híve lévén a királynak, «Pannoniában» igen bő ajándékokat kapott; de mégis megúnta Magyarországot s visszament Erdélybe.

A csíki krónika úgy képzei a dolgot, hogy onnan, Zám vidékétől, honnan a Maros Magyarországra jön, egészen odáig, hol a Tiszába ömlik, 1002-ben Arad vezetése alatt székely határőröket telepített le szent István s hogy Arad vezér építtette volna a róla nevezett várost.

E krónikáról azt mondja egy ismertetője³⁾, hogy alig van sora, mely erősen arczúl ne csapná a kritikát. Az Aradra vonatkozó is azok közé tartozik. Miért nem ír Maros folyót, vagy legalább Szárazeret a nem is létező Szállás-pataka helyett? Miért telepítne ki szent István épen akkor székelyeket, midőn leginkább lett volna szüksége rájuk Keán besenyői ellen? Egyáltalán miért változtatnának hazát 2—3 év alatt ismételve is? Csak egyetlen helynév utal rájuk Aradmegyében, a már elpusztult *Pórszékely*, melyet 1466—78. táján Szent-András és Gyarak közt említnek⁴⁾. Jellemző különben, hogy ugyanazon században Simontornya közelében, — tehát épen a Dunántúl, hol a csíki krónika szerint imént az Aradra települt székelyek tartózkodtak — szintén volt egy *Parasztszékely* nevű hely⁵⁾. — Pórszékelyen kívül nincs nyomuk a székelyeknek a mai Aradmegyében. Mert Szék és Székudvar csak nem szolgálhat bizonyítékul a székelyek itt-

1) L. erre nézve *Ipolyi*, Magyar Mythologia, 90. — 2) Woyla nevű helynév Aradban is, 1230-ban. *Fejér*, Cod. Dipl. III., 2., 204. és Hazai okmánytár, VI. 24—25. — 3) *Marcsali*, A magyar történet kútfői. — 133. l. A krónikát védi *Szabó*, Kisebb tört. munkái, II. 11—122. — 4) Orsz. It. Dl. 17276. A megye különben nincs világosan megnevezve. — 5) 1416-ból. Orsz. It. Dl. 10431.

léte mellett, akár a nyelvben való jelentésöket, akár — Zarándban lévén — földrajzi fekvésöket vesszük.

Szent István uralkodásának első felében Arad még, mint vármegye, nem alakulhatott meg, mert Ajtony uralkodott a Maros mindkét partján; éjszakon a Fejér-Körösig, illetőleg annak egyik mellékvizéig, a Csigerig, tehát egészen a Velek-nemzetség zarándi területéig. Az ő lovai és barmai legeltek a folyó áradásai által termékenyített síkságon; az ő vámosai és őrei szedtek vámot a Maroson sőt szállító királyi hajóktól.

Kupának, majd Gyulának leveretése után az ő nemzetségének területére menekültek a legyőzött főbbek, kik nem tudtak megnyugodni a magyar állami, vallási és társadalmi élet átalakításában. S Ajtony, a büszke nemzetségfő, mai nyelven szólva, a magyar konzervatív politika vezére lett a reformpárt élén merészen haladó király ellenében. A Duna, Tisza, a Körösök és a Maros választotta el birtokát Esztergomtól és Székesfejérvártól, hol a hivatalos Magyarország ügyei összefolytak; meglepetéstől már a természet akadályai következtében sem tarthatott; de különben is volt annyi, ha nem több katonája, mint magának a királynak s így bátran daczolhatott vele. Talán nem is annyira az ősi intézmények fenntartásáért lelkesedett, hanem inkább csak azon mesterkedett, hogy ne kelljen lemondania azon nagy hatalomról, melylyel — mint nemzetségfő — a hétvezérség, heptarchia, korának intézményei szerént élvezett.

Magyarországban a vallásért való küzdelem csak úgy számíthatott diadalra, ha a szabadságot is zászlajára írta. Ajtony azonban 1019. táján fölvette a kereszténységet Viddinben s így — mint görögkeleti vallású — nem is küzdhetett a kereszténység ellen. Igaz, hogy szívében ép úgy pogány maradt, mint előtte egy emberöltővel maga Géza vezér s hogy nemzetsége területén alig bírt terjeszkedni a görög vallás; de nyíltan mégis ezt vallotta, hogy segedelmet nyerjen Vazúl görög császártól, védőurától, ki a mily erősnek mutatkozott Bolgárország meghódításában, ép oly jó segítség lehetett István egyedül való uralkodása ellen. Az egységes, római katolika vallású és nyugathoz símuló magyar állam ellenében ő a görögkeleti vallású, görög fennhatóságnak hódoló s a byzantinizmusban megmerevedő heptarchiát állította oda — eszményül. S Ajtony egyéni nagyravágásának könnyen az lehetett volna a vége, hogy Magyarország, vagy legalább annak a Duna, Tisza, Maros és Körös közt levő része, ép úgy elveszti függetlenségét, mint 1014. július 29-e után Bolgárország; és Sámuel bolgár czár bukása után a szent Istváné következhetett volna.

De nem következett.

